

2.4 KOMPONENTE MITSKE PRIČE

Određivanje komponenti mitske priče, njihovog redosleda i faza razvoja zavisa se na katalogu idealizovanih struktura tekstualnih odlomaka (poglavlje 6.1). Tamo svaka struktura tekstualnog odlomka ima svoj broj, koji je napisan u uglastim zagradama []. Pozivam se na ove brojke u nastavku. Prvih trinaest je nastalo u pastirskoj sredini, one koje slede u zemljoradničkoj sredini. Ovim drugima dodao sam priče o slovenačkom mitskom junaku kralju Matjažu, jer me je zanimalo kako se njihova struktura uklapa u postojeći redosled karika u mitskoj priči. Ako je struktura ovih karika ispravna, mora se u nju uključiti i novi materijal.

2.4.1 TEKSTUALNI ODLOMCI KOJI SE ODNOSE NA LOV I STOČARSTVO

Mirjam Mencej je ubedljivo dokazala da su narativi raspoređeni uzduž događaja u godini (Mencej 2001, 192–196). Narativ se sastoji iz **dva dela, vremena oskudice i vremena izobilja**. Ova dva dela čine krug godine. Svaki deo ima svog gospodara. Promena vlasti se dešava na spoju dvaju delova, u proleće i jesen. Promena vlasti povezana je sa promenom spoljašnjeg izgleda. Dva vladara su u najužem srodstvu: braća, muž i žena, majka i sin, svekar i zet. Različite kombinacije istog para ukazuju na to da su likovi seksualno neaktivni i samim tim bespolni u vremenu oskudice, a u vremenu izobilja čine seksualno aktivnu celinu. Samo takvo polazište moglo je kasnije dati toliku raznovrsnost srodničkih parova. Navedeni skup narativa ne objašnjava direktno uzročnu vezu između blagostanja i seksualne aktivnosti.

Estonsko predanje se dobro slaže sa ovim zapažanjem: leti su njuške vukova zaključane tako da ne mogu da napadnu stado; Sveti Đorđe ili – kako se to često kaže – „Đurđevdan” premešta uzde (sa momaka) na vukove, da svaki od momaka slobodno otera svoje stado u šumu i da sme da ode da spava sa devojkom, sve dok Đorđe na Arandjelovdan ne skine uzde sa vukova i nametne ih momcima. Od praznika Sv. arhandela Mihaila stado ne sme da prenoći u šumi i momci moraju ponovo da prenoće u svojoj sobi (Mencej 2001, 110–111). I ovde postoje dva dela godine: zimsko doba vukova i seksualne neaktivnosti i letnje doba ispaše i seksualne aktivnosti.

Ovo nam takođe daje svojevrstu podelu na lovni (zimski) i pastirski (letnji) deo godine. Ako ovo spojimo sa posmatranjem onoga što gospodar radi u proleće i jesen, upada u oči da radi manje-više isto, oba puta deli dobra. Stoga se vrlo verovatno može zaključiti da je mitska priča prvobitno samo o godini lova, kada

gospodar deli hranu jednom za celu godinu. Zapravo, u banatskoj tradiciji (Srbija) gospodar (u hrišćanskom liku Sv. Save) na dan Sv. Save (14/27. januar) deli hranu životinjama za celu godinu (Mencej 2001, 34). Na kraju krajeva, nema razloga zašto sezona lova ne bi mogla da traje cele godine. Ne treba, međutim, zanemariti da je uspeh lova mogao u velikoj meri zavisiti od sezonskog kretanja stada divljih životinja. Tek uvođenjem pastirstva, gde se na istom prostoru nadmeću divlje i domaće životinje, nastaje potreba za formalnijom podelom vremena upotrebe.

Zimsko biće (namerno srednji pol jer opisuje nemuško i nežensko) koje vlada u to vreme, jeste pohlepno, dlakavo, sa dugom kosom i živi u vodi ili blizu nje.

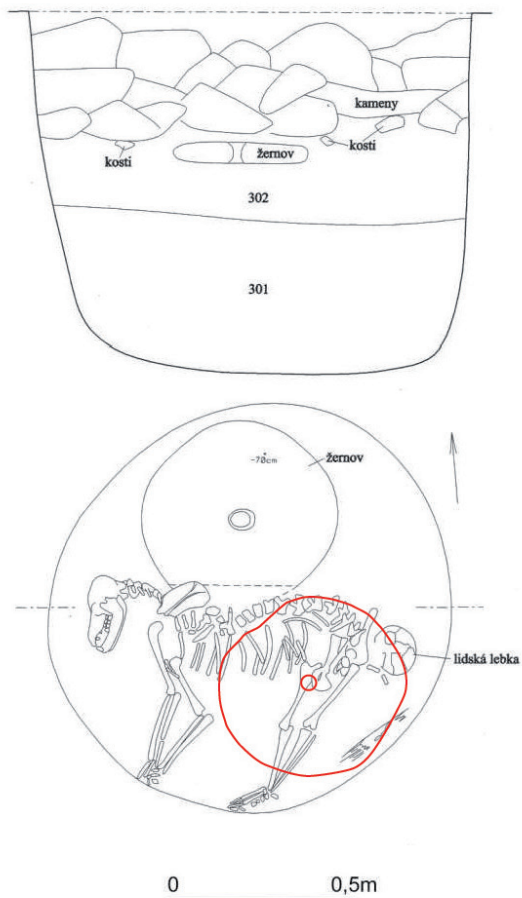
Slika 2.13: Panjska končnica, Slovenija. Prikaz babinog mlina.

Staro je, hromo i slepo na levoj polovini tela. Ima lik čoveka ili životinje (vuka, svinje). Ono priziva životinje zavijanjem, duvanjem u rog i udaranjem bičem. Ono deli hranu životinjama (a takođe i prisutnim ljudima). Sa deljenjem plena povezano je zapovedanje šta je kome dozvoljeno, a šta ne. U tome se vidi vladarska funkcija. Izgleda da se iz ovoga kasnije razvila i sudska funkcija, kada gospodar utvrđuje nepravdu i rešava je. Primer je ruska priča u kojoj vuk nekom sirotanu pojede poslednje parče hleba i zato mora da služi oštećenom tri godine po naređenju gospodara. On se pretvara u momka i radi kao kovač. Pošto ume da podmladi ljude, čak mu i kralj dozvoljava da podmladi njegovu ženu (Mencej 2001, 101). Po svom materijalnom (hleb, kovač, kovanje) i društvenom okruženju (kralj), priča ima mladu formu, te sa ovim okruženjem ima veze i „sud”. Međutim, u priči se prepoznaje i važan stari element: podmlađivanje „kovanjem”. U narodnim predstavama postoji raširena paralela između udaranja (oštrenjem kose) i seksa. Nakovanj po kojem tuče čekić, jeste *babca*, umanjena od *baba*. Reč je o podmlađivanju kroz seksualni odnos. Kada ovome dodamo i poznati motiv *babine vodenice* (up. Kuret 1955), u

koju stara žena uđe, a izađe mlada (sl. 2.13), imamo i vodenicu u koju uđe vučica, a iz njega izađe mlada žena (videti [2]). Osnovne komponente prolećnog preokreta su dakle promena izgleda i seksualni odnos, koji uspostavlja bračni par.

Zanimljivo poređenje imamo u ranosrednjovekovnom arheološkom materijalu npr. Češke i Slovačke, gde se delovi vodeničnih kamenova pojavljuju u grobovima, takođe i u jamama u naseobinama. Često su tamo zajedno sa životinjskim i ljudskim skeletima. Pojava nije slučajna, objašnjenje se verovatno nalazi u verovanjima starih Slovena (up. Macháček 2007, 227–228). Posebno dobar primer jeste jama 641 sa moravskog lokaliteta Legernji pole kod Viškova (Češka), gde je istražena naseobina sa nalazima iz 7. i 8. veka (zahvalan sam Jiržiju Mahačeku (Jiří Macháček), Brno). U metar dubokoj i nešto široj jami (slika 2.14) nalazili su se gornji i donji ručni vodenički kamen, sa skeletom psa i deteta na njima (Čižmářová 2012, predstavlja nekoliko primera sahranjivanja psa u jami, koji je pokriven kamenjem). Na simboličkom nivou, pas je odlična zame-na za vuka koji se ne može uhvatiti u bilo kom trenutku kada bi im zatrebao. Jama stoga sadrži sve komponente potrebne za transformaciju opisanu u prethodnoj mitskoj priči.

Drugi deo para je pre svega isto tako životinja: vuk, štene, ždrebe, medvedić (?), rađa se u šupljini majke koja je ljuta, besna. *Ljuta zver* slovenske tradicije je medved (Katičić 2008, 123–180). Iako praslovenska reč **ljuto* još nije etimološki razrešena, moguće je da potiče od indoevropskog naziva leva (Gluhak 1993, 392). Kad

Slika 2.14: Viškov – Legernji pole, Češka Republika. Jama 641, u njoj su bili ručni mlinovi, a iznad kostur velikog psa i lobanja deteta od 3-4 godine, sve je zatrpano kamenjem. Gore presek, dole tlocrt (prema: Čižmářová 2011, Tab. 4, 6, 7).

Slika 2.15: Crtež navodnog pećinskog lava (<http://rpgdigital.pikel-shack.com/popup.php?imageID=19>).

bi ovo bilo tačno, imali bismo još jednu indicaciju koja ukazuje na pleistocen kada je vladao pećinski lav (slika 2.15). Ne samo pećinski lav, već i medved ima duge očnjake koji izazivaju strahopoštovanje, što objašnjava neobičnu dužinu ovih zuba kod psa/junaka (vidi [3]). Kada se kao mladić pojavi na prolećnoj sceni, dlakav je, duge kose i noktiju. Suočava se sa ostarelim zimskim bićem i time ga čini svojom ženom. Iz analize proizilazi da je konflikt seksualni odnos. Ovo se opet poklapa sa ljubavnom igrom

medveda; ona je dosta gruba i nije nemoguće da medvedica pri tome izdahne. Otuda metafora *medveđa ljubav* za veoma grubu ljubav. Sećam se *os penis* pećinskog medveda, koju su nam pokazivali na vežbama iz paleontologije, gde se jasno videla zarasla fraktura. Kako ga je medved polomio, naravno, stvar je mašte.

Slobodan prelaz između predstave vuka i medveda te povezanost sa seksualnošću potvrđuju predstave u kojima se vukovi izjednačavaju sa svatovima (Mencej 2001, 243–245), i nevestina nošnja u Makedoniji, koji ima iste otiske životinjskih šapa, koje se zovu *včkata dira*, *traga* kao i *mečkina dira*, *noga*, *stapalka* (Krsteva 1999–2000). Dakle, potpuno je zamenljivo da li je mladoženja vuk ili medved.

Promena oblića može se desiti na tri načina: skidanjem i oblačenjem životinjske kože/odeće, pićem i prevrtanjem te prelaskom preko debela oborenog drveta. Verovatno su u pitanju tri razvojne forme priče. Najjednostavnije i stoga možda i najstarije je presvlačenje. Prelazak preko oborenog debela je isto što i prelazak preko oborenog mitskog drveta u funkciji mosta (poglavlje 2.5). Stoga je logično postojanje jednostavnije verzije, u kojoj se transformacija u vuka dešava plivanjem po vodi (Mencej 2001, 241–242). Drvo se pojavljuje u ranije opisanim pričama, ali prilično nedovršeno, uglavnom kao skrovište od vukova u nejasnoj opoziciji „dole v/kraj vode” – „gore na drvetu”. U nizu priča *scena* je jednostavno šuma. To može značiti da predstava o mitskom drvetu potiče iz mlađe razvojne forme mitske priče. Opijanje i prevrtanje može se zamisliti u kontekstu ekstatične rotacije (Mencej 2013, 145–177), što je već veoma razvijen oblik rituala, jer zahteva brojna znanja i mentalne predstave.

Ako obratimo pažnju, primećujemo da polni odnos ne menja izgled mlade žene. Ona još ranije skida kožu, svrha polnog odnosa nije definisana [2]. To bi mogao biti dokaz da je seksualni odnos u lovačku formu mitske priče došao sekundarno. Tome bi odgovaralo zapažanje da navedeni skup priča najskromnije opisuje samo vreme obilja, koje je bogato opisano u „vegetacijskoj” formi mitske priče (vidi dole). Manje verovatno objašnjenje bi bilo da su to vreme pripovedači i slušaoci doživljavali kao „normalno” vreme, koje kao takvo nije bilo interesantno, u skladu sa novinarskom izjavom da su samo loše vesti dobre vesti. Saznajemo tek to da u to vreme vlada bračna sloga, da se partneri šetaju naokolo, da ima dovoljno hrane. Tek posredno, po svojevrsnoj polovičnosti zimskog stvorenja, možemo zaključiti da se u proleće nedostaci popunjavaju. Ako ovo objašnjenje važi, onda je letnji gospodar zapravo obnovljen osakaćeni zimski gospodar udružen sa prethodno neprijateljskim partnerom. Malo je verovatno da je ova ideja bila u priči od samog početka (videti poglavlje 2.5). Ona je, međutim, nesumnjivo povezana sa predstavom o hromosti zimskog bića.

U jesen se partneri razilaze. Pojavljuju se žeđ, glad, dakle nedostaci. Žena se pretvara u vuka/medveda i proždire svog muža. Veza sa odbijanjem seksualnog odnosa je očigledna jer se muž previše promenio. Zato ga ona stavlja u svoju šupljinu i dozvoljava mu da se ponovo rodi u njoj. U tom smislu, ona je, dakle, njegova majka. Za to vreme, ostarela vlada sama. Krug je zatvoren.

Možemo lako zamisliti da se **priča oblikovala** u vreme i uslovima kada je opstanak zavisio pre svega od uspeha u lovu. Na taj način, ljudi su mogli da uče iz uspešne lovačke strategije lova čopora vukova koju je predvodila alfa ženka. Propodseća na indijsku priču u kojoj je gospodar životinja stari vuk. On spasava brata i sestru, koji su bili izloženi i vezani za drvo u šumi, i daje sestri moć nad životinjama. Ona među njima postavlja pomoćnike svom bratu (Propp 1990, 122–123). Ženski autoritet se zasnivao na njenoj sposobnosti da rađa (Propp 1990, 500). Da li je slučajno što poznajemo toliko paleolitskih „Venera”, a ni jednog „Adama”? Ovo bi bilo vreme kada još nije bilo pastirskog dela godine (vidi poglavlje 2.5).

Prelazak na pastirstvo doneo je određena prilagođavanja. Trebalo je odrediti period ispaše, koji je naravno zavisio od vegetacionih ciklusa. Vođa stada postao je pastir, a kao scena se pojavljuje dvorište kao ograđeni prostor. Već pokušaj prilagođavanja priče korišćenju žitne hrane funkcioniše kao karikatura kada majstor hrani životinje hlebom. A kada se pojavi kovački zanat, on nailazi samo na bajkovnu formu mitske priče.

Pošto je nedostatak u pričama vezan za žeđ, a hladnoća nije važna, lakše je kao okruženje priče zamisliti prostor u kome smenu godišnjih doba više predstavlja smena sušnog i kišnog perioda nego smena toplog i hladnog. Ako je ova misao istinita, mitska priča dolazi sa juga. Da li bi to moglo biti u vreme kada je veći deo Evroazije još uvek bio nenaseljen, zavisi od toga da li se može identifikovati neka

druga tradicija kao tradicija starijeg stanovništva ili ne. Ovo, naravno, daleko prevazilazi opseg moje moći.

Navedeni sažetak priče, koji prikazuje ciklični prelaz između dva i jednog nosioca dešavanja, odgovara osnovnoj strukturi bajke koju je rekonstruisao Prop (2005), a koja uključuje i prelaz između jednog i dva paralelna događaja (slika 2.2.). Jedina naizgledna razlika je u tome što je u bajci, po logici narativa, priča linearna od početka sa zapletom do kraja sa raspletom. Ali, kao što je pokazano u skromnim analizama koje su gore pomenute, takav kraj može se postići tako što pripovedač cikličnu priču rasplete na pogodnom mestu, a često čak i zaključi narativni krug te ga ponavlja do njegove „srećne” faze.

Važno je i poređenje sa analizom Franciska Vaz da Silve (2000). Iako ne daje eksplicitno sažetak mitske priče i čini se da obuhvata više od jedne njene razvojne forme, on ističe da je osnovna ideja najverovatnije pokušaj da se prikaže **mehanizam cikličnog obnavljanja**, stalnog podmlađivanja i umiranja. On iznova uspostavlja lanac majke> kćerke> majke> kćerke..., koji se obnavlja na zmijski način

presvlačenjem. Ili u drugom, verovatno mlađem obliku, Pepeljuga ubija svoju majku/zmaja i pomoću njene kože postaje nevesta; ali kada ostari, doživljava istu sudbinu od svoje kćerke (up. Vaz da Silva 2000). I to se poklapa sa delom naše pomenute rekonstrukcije.

Slika 2.16: Mladunče šarke guta daždevnjaka
(foto: Maruša Pleterski).

Drugi put ponovnog rađanja Prop opisuje kao **prolazno prebivanje u telu životinje** koja u početku proždire plen (Propp 1990, 90–91, 343), što se takođe nalazi u našoj rekonstrukciji.

Da potpuno progutaju plen u jednom komadu, opet je tipično za zmije (slika 2.16). Zmija je stoga životinja koja može da obnavlja sebe i druge, dajući im posebne moći. Prema Propu, funkcija simboličkog prepороda u ritualu je da lovca da moć nad životinjama (Propp 1990, 118). To, naravno, znači dobar ulov i hranu. Kao kuriozitet navodim daleki odjek takvog verovanja. Kućepaziteljku planinarskog doma u Paklenici (Hrvatska) pre nekoliko decenija ujela je zmija, a kasnije se hvalila kako je postala jaka žena (podaci: Mirjana Trošelj, Starigrad).

Najverovatnije je **predstava o trudnoći** takođe povezana sa ovim. Možemo zamisliti sledeće logičke veze. Dete koje dolazi iz majke moralo je da uđe u nju u nekom obliku. Ako se to kod životinja događa preko gutanja, onda je tako i kod ljudi. U stvari, nije teško pronaći takve slučajeve partenogenetskog rođenja. U slovenačkoj tradiciji to je npr. bajka „Od kučke rođen sin” (da ne zaboravimo da prvobitno nije postojala razlika između pasa i vukova), u kojoj gospodarica, njena sluškinja i keruša zatrudne kada pojedu zlatnu ribicu, a potom rode tri dečaka koji su podjednako slični međusobno kao zlatne ribice (sa brojnim međunarodnim primerima: Kroepej 1995, 149, 35 ŠZ 3/76).

Samo se za psa/heroja izričito kaže da je rođen od majke ljute keruše i da je potom proveo celu godinu pod zemljom [3]. To što je odrastao pod zemljom očigledno je važnije od toga da je tamo rođen. Ako njegov izlazak na površinu shvatimo kao „pravo” rođenje, podatak o rođenju u podzemlju je zapravo pleonazam i potreba pripovedača da objasni nerazumljivi deo nastanka. Kako bi zvučala tvrdnja da se dete rodi u majčinoj utrobi, sačeka devet meseci i onda izađe na videlo?

Opisana rekonstrukcija tako daje rešenje ne samo za pitanje kako napuniti želudac, već i o životu i smrti. Međutim, ostaje da se spekulira da li je jedno pitanje starije od drugog. Osim ako ne verujemo pričama o prvobitnom zlatnom dobu, kada se nije trebalo ni za šta naprezati. Ali pošto su ljudi u to vreme bili besmrtni, pitanje smrti takođe nije relevantno. Stoga trenutno ne možemo ići još dublje u prošlost. Ovo je dovoljno za sve dalje implementacije. Svakako etimologija reči *život* i *smrt* govori o drevnom shvatanju preplitanja života, smrti i hrane. Ona seže do predindoevropskog nostratičnog jezičkog sloja. Život se tada opisivao terminima „debeo, zdrav”, a smrt terminima „rana, bolest, glad” (up. Gluhak 1993, 426, 710–711).

Međutim, premeštanjem ljudi i njihovih priča na sever možemo objasniti njen dalji razvoj. Na severu je zimi hladno i tada nema zmija. Čak i medvedi uglavnom spavaju. Zato čopori vukova vladaju i razumljivo je da oni dobijaju odlučujuće mesto u mitskoj priči.

2.4.2 TEKSTUALNI ODLOMCI KOJI SE ODNOSE NA VEGETACIJU

Drugi skup tekstualnih odlomaka takođe opisuje ciklus godine, koji se deli na plodni deo obilja hrane i neplodni deo koji karakteriše uglavnom žeđ usled nedostatka vode. Prelazi između dva dela razrešuju se svojevrsnim sukobima. Ovo je i dalje isto kao u scenama mitske priče iz lovačko-pastirske sredine.

U prikazivanju scena, likova, odnosa između njih i događaja u narativima očituje se velika raznovrsnost. Ovo skreće pažnju na razvoj mitske priče u različitim pravcima koji su se međusobno preplitali.